Ilmiy tadqiqotlar va ularning yechimlari jurnali
Aoka guvohnoma № 323759 ISSN: 3060-4818

SOG‘LIQNI SAQLASH MATNLARINI TARJIMA QILISHDA NEYTRALLIK VA ANIQLIKNI TA’MINLASH MEXANIZMLARI

Yanvarova Gulnoza Nozimjon qizi
Andijon davlat chet tillari universiteti
+998770399272
yanvarovag@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.23069424

Annotatsiya. Ushbu maqolada sog‘liqni saqlash matnlarini tarjima qilishda neytrallik va aniqlikni ta’minlash mexanizmlari tahlil qilinadi. Neytrallik tarjimonning asliyatdagi ma’lumotning ishonchlilik darajasini, baholovchi ohangini va stigmatizatsiyalamaydigan xususiyatini o‘z talqinini qo‘shmasdan saqlash majburiyati sifatida talqin etiladi. Aniqlik terminologik, raqamli va pragmatik darajalarda ko‘rib chiqiladi. Tadqiqotda terminologik, lingvopragmatik, protsedural va etik mexanizmlar guruhlari ajratilib, ular qatorida glossariylar, modallikni saqlash, tahrir, teskari tarjima, mutaxassis ekspertizasi va kognitiv sinov yoritiladi. Natijalar neytrallik va aniqlikka yagona usul orqali emas, balki ko‘p bosqichli sifat nazorati tizimi orqali erishilishini ko‘rsatadi.
Kalit so‘zlar: tibbiy tarjima, neytrallik, aniqlik, modallik, ehtiyotkor ifoda, stigmatizatsiyalovchi til, teskari tarjima, sifat nazorati.

Abstract. This article analyzes the mechanisms that ensure neutrality and accuracy in translating healthcare texts. Neutrality is interpreted as the translator’s obligation to preserve the degree of certainty, the evaluative tone and the non-stigmatizing character of the source text without adding personal interpretation. Accuracy is examined at the terminological, numerical and pragmatic levels. The study identifies four groups of mechanisms: terminological, linguo-pragmatic, procedural and ethical, including glossaries, preservation of modality, revision, back-translation, specialist review and cognitive testing. The findings show that neutrality and accuracy are achieved not through a single technique but through a multi-stage quality assurance system.
Key words: medical translation, neutrality, accuracy, modality, hedging, stigmatizing language, back-translation, quality assurance.

Аннотация. В статье анализируются механизмы обеспечения нейтральности и точности при переводе текстов в сфере здравоохранения. Нейтральность рассматривается как обязанность переводчика сохранять степень достоверности, оценочную тональность и нестигматизирующий характер исходного текста, не привнося собственной интерпретации. Точность исследуется на терминологическом, числовом и прагматическом уровнях. Выделены терминологические, лингвопрагматические, процедурные и этические механизмы, в том числе глоссарии, сохранение модальности, редактирование, обратный перевод, экспертиза специалиста и когнитивное тестирование. Результаты показывают, что нейтральность и точность достигаются не отдельным приёмом, а многоэтапной системой контроля качества.
Ключевые слова: медицинский перевод, нейтральность, точность, модальность, хеджирование, стигматизирующая лексика, обратный перевод, контроль качества.

KIRISH

Sog‘liqni saqlash sohasida axborot tez tarqaladi va bevosita qarorlarga aylanadi. Shifokor klinik ko‘rsatmaga tayanib davolash usulini tanlaydi, bemor dori yo‘riqnomasini o‘qib dori qabul qiladi, jamoatchilik esa xalqaro tashkilotlarning ogohlantirishlariga qarab o‘z xatti-harakatini o‘zgartiradi. Bu matnlarning katta qismi o‘zbek tiliga tarjima orqali yetib keladi. Shunday ekan, tarjima sifatining ikki asosiy mezoni – aniqlik va neytrallik – bu sohada nazariy emas, balki amaliy ahamiyatga ega.

Tibbiy tarjimada aniqlik ko‘pincha atamalar, raqamlar va o‘lchov birliklarining to‘g‘ri berilishi bilan bog‘lab tushuniladi. Neytrallik masalasi esa nisbatan kam o‘rganilgan. Mazkur maqolada neytrallik deganda tarjimonning asliyatdagi ma’lumotning ishonchlilik darajasini, baholovchi ohangini va shaxsga munosabatini o‘zgartirmasdan berishi tushuniladi. Masalan, ilmiy maqoladagi ehtimollik ifodasini qat’iy tasdiq sifatida o‘girish o‘quvchida noto‘g‘ri tasavvur uyg‘otadi, bemorni kasalligi bilan tenglashtiruvchi ifodalar esa stigmani kuchaytiradi. Har ikki holatda ham matnda “xato atama” bo‘lmasligi mumkin, biroq axborot buziladi.

O‘zbek tilidagi tibbiy tarjima amaliyotida bu muammo yanada dolzarb. Uzoq vaqt rus tili vositachiligida shakllangan an’anaviy ifodalar (“... kasalligidan aziyat chekuvchi”, “nogiron” kabi) bilan zamonaviy xalqaro manbalardagi shaxsni birinchi o‘ringa qo‘yuvchi yondashuv o‘rtasida tafovut mavjud. Ingliz tilidagi ilmiy matnlarning ulushi ortgani sari ehtiyotkor ifodalarni (hedging) o‘zbek tilida to‘g‘ri berish masalasi ham ko‘proq uchramoqda.

Mazkur maqolaning maqsadi sog‘liqni saqlash matnlarini tarjima qilishda neytrallik va aniqlikning buzilish turlarini aniqlash hamda ularni oldini oluvchi mexanizmlarni tizimlashtirishdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Tarjimadagi neytrallik muammosi ekvivalentlik nazariyasi bilan chambarchas bog‘liq. Yu. Nayda va Ch. Teyber dinamik ekvivalentlikni tarjima o‘quvchisida asliyat o‘quvchisidagiga yaqin munosabat uyg‘otish sifatida ta’riflaydi [6, 220]. Tibbiy matnlar uchun bu qoida muhim cheklovga ega: tarjima asliyatdagi ta’sirni kuchaytirmasligi ham, susaytirmasligi ham kerak. Xavf haqidagi ogohlantirishni yumshatish yoki, aksincha, bo‘rttirish dinamik ekvivalentlikning buzilishi hisoblanadi.

M. Beyker ekvivalentlikni so‘z, so‘z birikmasi, grammatika, matn va pragmatika darajalarida ko‘rib chiqib, pragmatik darajada muallifning niyati va implikaturalarini saqlash zarurligini ta’kidlaydi [1, 304]. K. Nord esa funksional yondashuv doirasida “sodiqlik” (loyalty) tamoyilini ilgari surib, tarjimon asliyat muallifi va tarjima o‘quvchisi oldida bir vaqtning o‘zida mas’ul ekanini ko‘rsatadi [7, 154]. Bu tamoyil tarjimonning o‘z qarashlarini matnga singdirmasligi, ya’ni neytral pozitsiyada qolishi uchun nazariy asos bo‘ladi.

K. Xaylend ilmiy matnlardagi ehtiyotkor ifodalarni tadqiq etib, may, suggest, appear kabi birliklar muallifning da’voga ishonch darajasini bildirishini va ilmiy halollik vositasi ekanini asoslagan [2, 308]. Tibbiy tarjima uchun bu kuzatish alohida ahamiyatga ega, chunki modallik darajasining o‘zgarishi dalillar kuchini noto‘g‘ri aks ettiradi.

V. Montalt va M. Gonsales Devis tibbiy tarjimani janr va auditoriyaga yo‘naltirilgan kommunikativ faoliyat sifatida ko‘rib, tarjimon mutaxassis va bemor uchun matnlarni turlicha strategiya asosida o‘girishi lozimligini qayd etadi [4]. Amaliy sifat nazorati masalalari xalqaro hujjatlarda ham belgilangan. ISO 17100 standarti tarjimani boshqa malakali mutaxassis tomonidan majburiy tahrir qilishni talab etadi

[3]. ISPOR ishchi guruhi tavsiyalarida bemorlar javoblariga asoslangan so‘rovnomalarni tarjima qilishning o‘n bosqichli jarayoni, jumladan, teskari tarjima va kognitiv suhbat bosqichlari bayon qilingan [9].

Rus tarjimashunosligida V.N. Komissarov ekvivalentlik darajalarini tasniflab, maqsad darajasidagi moslik matnning kommunikativ vazifasini saqlashni anglatishini ko‘rsatadi [10, 424]. O‘zbek tarjimashunosligida G‘. Salomov va Q. Musayev asliyat va tarjima o‘rtasidagi muvofiqlik masalalarini milliy til xususiyatlari bilan bog‘liq holda yoritgan [8, 232; 5, 352]. Biroq tibbiy matnlarda neytrallikni ta’minlashning lingvistik va protsedural vositalari o‘zbek tarjimashunosligida hali maxsus tadqiqot obyekti bo‘lmagan.

METODOLOGIYA

Tadqiqot materiali sifatida ingliz va rus tillaridagi dori vositalari yo‘riqnomalari, bemorlar uchun axborot varaqalari, klinik tadqiqotlarda ishtirok etish uchun rozilik shakllari, xalqaro sog‘liqni saqlash tashkilotlarining ommaviy axborot materiallari, tibbiy ilmiy maqolalar annotatsiyalari hamda ularning o‘zbek tilidagi tarjimalari tanlab olindi.

Qiyosiy-chog‘ishtirma metod asliyat va tarjimadagi nomuvofiqliklarni aniqlashga xizmat qildi. Modallik tahlili yordamida ehtiyotkor ifodalar va ularning tarjimadagi muqobillari solishtirilib, ishonch darajasining saqlangan yoki o‘zgargani baholandi. Leksik-semantik tahlil orqali atamalar va ifodalar tarkibidagi baholovchi komponentlar aniqlandi. Pragmatik tahlil esa tarjimaning mo‘ljallangan auditoriyaga ta’sirini baholash imkonini berdi.

Aniqlangan nomuvofiqliklar turlarga ajratilib, har bir tur uchun uni oldini oluvchi mexanizm belgilandi. Olingan natijalar xalqaro standartlar va tavsiyalar bilan solishtirilib, umumlashtirildi.

NATIJALAR

Tahlil natijasida sog‘liqni saqlash matnlari tarjimasida neytrallik va aniqlikning buzilishi to‘rt asosiy turda namoyon bo‘lishi aniqlandi.

Birinchidan, modallikning buzilishi eng keng tarqalgan hodisa bo‘lib chiqdi. Ingliz tilidagi may increase the risk ifodasi “xavfini oshiradi” deb, is associated with esa “... ga sabab bo‘ladi” deb o‘girilgan holatlar kuzatildi. Birinchi misolda ehtimollik qat’iy tasdiqqa, ikkinchisida bog‘liqlik sabab-oqibat munosabatiga aylanadi. Teskari hodisa ham xavfli: must not be used (qo‘llash mumkin emas) ifodasining “qo‘llash tavsiya etilmaydi” deb berilishi qat’iy ta’qiqni maslahatga aylantiradi. To‘g‘ri tarjimada “xavfini oshirishi mumkin”, “... bilan bog‘liqligi aniqlangan”, “qo‘llash mumkin emas” shakllari asliyatdagi ishonch darajasini saqlaydi.

Ikkinchidan, baholovchi va stigmatizatsiyalovchi leksika tarjimada neytrallikni buzuvchi omil ekani tasdiqlandi. Zamonaviy ingliz tilidagi manbalarda person with diabetes, people living with HIV kabi shaxsni birinchi o‘ringa qo‘yuvchi ifodalar qo‘llanadi. Tarjimada esa ular “diabetik”, “OIV bilan zararlangan” yoki “... kasalligidan aziyat chekuvchi” kabi shakllar bilan almashtirilgan. Bunday ifodalar asliyatda bo‘lmagan salbiy baho qo‘shadi. Neytral muqobillar sifatida “qandli diabeti bor inson”, “OIV bilan yashayotgan inson”, “epilepsiyasi bor bemor” kabi shakllar maqsadga muvofiq.

Uchinchidan, raqamli va terminologik aniqlik bilan bog‘liq xatolar aniqlandi. Ingliz tilida o‘nli kasrlar nuqta bilan, o‘zbek va rus tillarida esa vergul bilan ajratiladi, shu sababli “0.5 mg” shakli me’yorga muvofiq “0,5 mg” tarzida berilishi, biroq qiymatning o‘zi o‘zgarmasligi kerak. “mcg”

(mikrogramm) va “mg” (milligramm) birliklarining adashtirilishi dozani ming marta o‘zgartiradi. Nojo‘ya ta’sirlar chastotasini bildiruvchi common, uncommon, rare, very rare kabi atamalar aniq raqamli oraliqlarga ega bo‘lib, ularning tarjimasi bitta matn ichida va turli yo‘riqnomalar orasida izchil bo‘lishi lozim.

To‘rtinchidan, tarjimonning “yashirin tahriri” holatlari kuzatildi. Tarjimon asliyatdagi noaniqlikni o‘zicha tuzatgan, qo‘rqitishi mumkin deb hisoblagan ma’lumotni yumshatgan yoki o‘quvchiga tushunarli bo‘lishi uchun izoh qo‘shib, uni asliyat matni sifatida bergan. Niyat ijobiy bo‘lsa ham, bunday aralashuv axborot manbasini buzadi va neytrallik tamoyiliga zid keladi.

MUHOKAMA

Olingan natijalar neytrallik va aniqlikni ta’minlash mexanizmlarini to‘rt guruhga ajratish imkonini beradi.

Terminologik mexanizmlar loyiha glossariysi va terminlar bazasini yuritish, bir tushuncha uchun bitta atamani izchil qo‘llash, soxta ekvivalentlar va xavfli qisqartmalar ro‘yxatini tuzishni o‘z ichiga oladi. Bu mexanizmlar aniqlikning asosini tashkil etadi.

Lingvopragmatik mexanizmlar modallik markerlarining muqobillari jadvalini ishlab chiqish, stigmatizatsiyalovchi ifodalarning neytral variantlarini me’yorlashtirish va baholovchi leksikani nazorat qilishni nazarda tutadi. Masalan, may – “-ishi mumkin”, likely – “ehtimoli yuqori”, suggest – “... dan dalolat beradi” kabi moslik tarjimonlar jamoasi uchun yagona bo‘lsa, modallikning tasodifiy o‘zgarishi kamayadi. Bu o‘rinda K. Xaylend ko‘rsatgan ehtiyotkor ifodalarning ilmiy halollik vazifasi tarjimada ham saqlanadi [2, 308].

Protsedural mexanizmlar sifat nazoratining ko‘p bosqichli tizimini anglatadi. ISO 17100 talabiga ko‘ra tarjima ikkinchi malakali lingvist tomonidan tahrir qilinadi [3]. Bemorlar uchun mo‘ljallangan va yuqori xavfli matnlarda ISPOR tavsiyalariga asoslangan teskari tarjima, tibbiyot mutaxassisi ekspertizasi va maqsadli auditoriya vakillari bilan kognitiv suhbat o‘tkazish maqsadga muvofiq [9]. Kognitiv suhbat, ayniqsa, neytrallikni tekshirish uchun samarali, chunki u matnning o‘quvchida qanday taassurot qoldirishini bevosita aniqlaydi.

Etik mexanizmlar tarjimonning kasbiy pozitsiyasi bilan bog‘liq. Tarjimon asliyatdagi xato yoki noaniqlikni sezsa, uni o‘zicha tuzatmasdan, tarjimon izohi orqali yoki buyurtmachiga xabar berish yo‘li bilan qayd etishi kerak. Bu yondashuv K. Nordning sodiqlik tamoyiliga mos keladi: tarjimon muallif va o‘quvchi oldidagi mas’uliyatni muvozanatda ushlaydi [7, 154].

Muhokama davomida yana bir muhim jihat ko‘zga tashlandi: neytrallik so‘zma-so‘z tarjimani anglatmaydi. Bemorlar uchun matnlarda murakkab atamalarni soddalashtirish zarur bo‘lishi mumkin, biroq soddalashtirish shaklga taalluqli bo‘lib, mazmun, ishonch darajasi va xavf haqidagi ma’lumotga daxl qilmasligi lozim. Boshqacha aytganda, tarjimon ifodani moslashtiradi, ammo axborotni tahrir qilmaydi.

XULOSA

Tadqiqot davomida sog‘liqni saqlash matnlarini tarjima qilishda neytrallik va aniqlik o‘zaro bog‘liq mezonlar ekani aniqlandi. Aniqlik terminlar, raqamlar va o‘lchov birliklarining to‘g‘ri berilishini ta’minlasa, neytrallik axborotning ishonchlilik darajasi, baholovchi ohangi va shaxsga munosabatining saqlanishini kafolatlaydi.

Tarjimada neytrallik va aniqlikni buzuvchi asosiy omillar sifatida modallikning o‘zgarishi, stigmatizatsiyalovchi leksika, raqamli va terminologik xatolar hamda tarjimonning yashirin tahriri belgilandi. Ularni oldini olish uchun terminologik, lingvopragmatik, protsedural va etik mexanizmlarni birgalikda qo‘llash zarurligi asoslandi. Birorta mexanizm alohida olinganda yetarli emas, samaradorlik esa ko‘p bosqichli sifat nazorati tizimi orqali ta’minlanadi.

O‘zbek tilida neytral tibbiy ifodalar bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqish, modallik markerlarining ingliz, rus va o‘zbek tillaridagi muqobillari lug‘atini yaratish hamda tibbiy tarjimonlarni tayyorlashda sifat nazorati standartlarini o‘qitish ushbu yo‘nalishdagi keyingi tadqiqotlarning dolzarb vazifalari hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Baker M. In Other Words: A Coursebook on Translation. – London; New York: Routledge, 1992. – 304 p.
2. Hyland K. Hedging in Scientific Research Articles. – Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins, 1998. – 308 p.
3. ISO 17100:2015. Translation services – Requirements for translation services. – Geneva: International Organization for Standardization, 2015.
4. Montalt V., González Davies M. Medical Translation Step by Step: Learning by Drafting. – Manchester: St. Jerome Publishing, 2007.
5. Musayev Q. Tarjima nazariyasi asoslari. – Toshkent: Fan, 2005. – 352 b.
6. Nida E.A., Taber C.R. The Theory and Practice of Translation. – Leiden: E.J. Brill, 1969. – 220 p.
7. Nord C. Translating as a Purposeful Activity: Functionalist Approaches Explained. – Manchester: St. Jerome Publishing, 1997. – 154 p.
8. Salomov G‘. Tarjima nazariyasi asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 1983. – 232 b.
9. Wild D., Grove A., Martin M. et al. Principles of Good Practice for the Translation and Cultural Adaptation Process for Patient-Reported Outcomes (PRO) Measures: Report of the ISPOR Task Force for Translation and Cultural Adaptation // Value in Health. – 2005. – Vol. 8, No. 2. – P. 94–104.
10. Комиссаров В.Н. Современное переводоведение. – Москва: ЭТС, 2002. – 424 с.